

Μ. Ανδρουλάκης, Μ. Αλεξανδρόπουλος: συντροφοί αυτοβιογραφούμενοι

Από την ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ

Μίμης Ανδρουλάκης, *Πριν σβήσουν τα φώτα*. Πρώτο βιβλίο, Πατάκη, Αθήνα 2022, 608 σελ.

Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Αυτά που μένουν*, (α' έκδ. Δελφίνι 1994), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000 (δύο τόμοι, *Η γραμμή της ζωής*, 584 σελ. και *Το κόκκινο σπίτι*, 486 σελ.).

Κονό τους σημείο είναι η στρατεύσή τους, από τα νεανικά χρόνια, στο ΚΚΕ. Ο Μίμης Ανδρουλάκης, ο πρώτος τόμος της αυτοβιογραφίας του οποίου μόλις κυκλοφόρησε, οφείλει αυτή τη στρατεύση στη χούντα, στην ανάγκη να την πολεμήσει πολιτικά. Η πολιτική απαιτεί συλλογική δράση αφού, ιδίως σε ζοφερούς καιρούς, δεν μπορεί να είσαι ανέστιος, μοναχικός διανοούμενος, «αναζητάς συντρόφους, μεγάλα σύνολα, για μια γενική κίνηση των μαζών». Ο συγγραφέας Μήτσος Αλεξανδρόπουλος (1924-2008), συμπαθών του κομμουνισμού, πέρασε στον Δημοκρατικό Στρατό από τον Εθνικό Στρατό, με τον οποίο πολεμούσε, τα χρόνια του εμφύλιου. Και οι δύο άσκησαν κριτική στο κόμμα – αλλά ο Αλεξανδρόπουλος παρέμεινε πιστός ως το τέλος. [TB]]

Μίμης Ανδρουλάκης, δαιμόνιος ανήρ. Υπερκινητικός, πανέξυπνος, χιουμορίστας¹. Και με μια πελώρια μνήμη. Γνώρισε κι αν γνώρισε ανθρώπων άστεα και νόον. Βίωσε κι αν βίωσε καταστάσεις υψηλές και ταπεινές, κομικές και τρομερές. Εντυγχώς έφτασε το πλήρωμα του χρόνου (τα 50 σχεδόν έτη από τα γεγονότα) και ο Ανδρουλάκης αποπράσισε να δώσει στον κόσμο την αυτοβιογραφία του. Και πάλι έχουμε μόνο τη μισή: ο τόμος αυτός των 600 σελίδων είναι μόνο ο πρώτος – θα ακολουθήσει σύντομα και ο δεύτερος.

Σκεφτόμουν διαβάζοντας το έργο ότι είναι κρίμα που δεν διαθέτει ευρύτερο προσώπων στο τέλος. Γιατί πρόκειται και για πολύτιμο παζλ, με πλήθος πρόσωπα, σκίτσα φτιαγμένα με μαεστρία, με τις πιο απίθανες και ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Βέβαια, αν είχε βάλει ευρητήριο, το βιβλίο θα αναγίτιζε κατά πολλές σελίδες, καθώς ο απίστευτος Μίμης θυμάται ως και τα ονόματα των κολυμβητών και τι κολύμπι έκανε ο καθένας το 1960 στον Άγιο. Τα θυμάται και μας το επιδεικνύει πως τα θυμάται. Χαρούμενος και σκανδαλιάρης.

Ας προσέξουμε και τη φωτογραφία του στο οπισθόφυλλο. Γυμνός στο πανωκόρμι, καθισμένος στο ύπαιθρο (δάσος στο φόντο) πίσω από ένα μάλλον βαρύ γραφείο, με ένα τεράστιο κατάστιχο μπροστά του, όπου κάτι σημειώνει. Μαύρα πυκνά μαλλιά, μαύρη μουστάδα και κάτι τετράγωνα άσπρα ματογυάλια. Βλέμμα αποφασιστικό, κοφτερό. Αυτός που επέλεξε τη φωτογραφία

– ο Μίμης προφανώς – έχει κι αν έχει αίσθηση του χιούμορ.

Το βιβλίο είναι, φυσικά, λίαν αξιανάγνωστο. Στο πρώτο μέρος του θα βρούμε, ανάμεσα σε άλλα, την αρχή της τουριστικής ανάπτυξης του Αγίου Νικολάου, πώς στηθήκαν οι πρώτες μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, θα δούμε το πέρασμα της υπέρλαμπρης και μελαγχολικής Μελίνας, τον πανέμορφο «πρίγκιπα» Νίκο Κούνδουρο να πίνει ρακέδες και να ζωγραφίζει, μια μέρα πυκνής χιονόπτωσης. Όλα αυτά συμβαίνουν γύρω από τα δύο κέντρα της παιδικής κι εφηβικής ζωής του Μίμη, το μοδιστράδικο της μάνας και το τσαγκαράδικο του πατέρα. «Διπλή ζωή», όπως θα επιγράψει το σχετικό κεφάλαιο ο Ανδρουλάκης, χαριτωλόγυντας.

Διπλή ζωή: Στο μοδιστράδικο μαθαίνει τον κόσμο των γυναικών, τις ανησυχίες τους, τις διαψεύσεις τους, τα σόψινχά τους εν ολίγοις – υποδεικνύει μάλιστα κατόπιν εορτής στον Φρόντι πώς αν ήθελε να γνωρίσει τον κόσμο των γυναικών, που εμφανώς υποβάθμισε στο έργο του, σε μοδιστράδικο θα έπρεπε να είχε θητεύσει. Στο τσαγκαράδικο, ο Μίμης μαθαίνει βέβαια τον κόσμο των ανδρών. Έτσι όπως οι τσαγκάρηδες δουλεύουν καθισμένοι, σε μια δουλειά που δεν απαιτεί εξαιρετικό μυϊκό κόπο, έχουν την κατάλληλη συνθήκη για κουβέντα – γίνονται οι «φιλόσοφοι των φτωχών», όπως τους αποκαλεί ο Έρικ Χόμσπιτσομ, τον οποίο ο Ανδρουλάκης μνημονεύει με μεγάλη αγάλλιαση, καθώς ο σπουδαίος ιστορικός όχι μόνο συνέδεσε τους τσαγκάρηδες με την Αριστερά, παρά μίλησε και για τα παιδιά των τσαγκάρηδων, αποδίδοντάς τους

«ισχυρή τάση προς τις αξίες της ελευθερίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και αδελφοσύνης» (211).

Σπουδαία γενεαλογία λοιπόν, που ο Ανδρουλάκης θα την αναφέρει συχνά στο βιβλίο του, θα την κάνει κάτι σαν λάιτ μοτίφ. Αργότερα θα πει και για την απήχηση που είχε ο ίδιος, μέσω ενός αγιονικολιώτη τσαγκάρη, στη συντεχνία των τσαγκάρηδων της περιοχής του Ψυρρή (454). Άλλοι, όταν γράφουν την ιστορία της ζωής τους, αναζητούν κάποια κρυμμένη ευγένεια. Η ευγένεια για τον Μίμη υπήρξε αυτό το τσαγκαράδικο, εκεί όπου τον πατέρα του συζητούσε και τραγόμνε γύρω απ' τη φουφού, εκεί όπου καλαμπούριζε και διαμόρφωνε μια εκρηκτική κοινωνικότητα.

Φυσικά αυτή την εκρηκτική κοινωνικότητα κληρονόμησε και ο Μίμης, ο οποίος δεν έχει αφήσει άνθρωπο, διάσημο ή άσημο, που να μην έχει γνωρίσει και που να μην του έχει φτιάξει, μέσα του τουλάχιστον, το πορτρέτο. Η αλήθεια να λέγεται – τρελαίνεται για κουτσομπολιά. Επειδή είναι μάστορας στο λόγο τα κουτσομπολιά, όπως και οι εντράπλες ιστορίες του, αποκτούν άρωμα τέχνης. Έπειτα όλοι οι άνθρωποι, ή σχεδόν όλοι, είναι γι' αυτόν «αγαπημένοι». Ωραίο προσηγορικό. Κρίνοντας από τον κουζουλό και ένθερμο χαρακτήρα του, υποθέτω πως ισχύει.

ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΚΗΛΙΔΕΣ

Αν είναι χαριτωμένο το βιβλίο στο πρώτο μέρος του, στο δεύτερο γίνεται δραματικό. Τότε ο λόγος για τα μαύρα χρόνια της δικτατορίας των συνταγματαρχών, για τις προσπάθειες του πρωταγωνιστή μας να φτιάξει πυρήνες αντίστασης, λίγο

στα τυφλά στην αρχή, έπειτα συνδεόμενος με πρόσωπα από το ΚΚΕ, στο τέλος μέσα στο Πολυτεχνείο τον Νοέμβριο του 1973. Κάποια από τα κομμάτια αυτού του δεύτερου μέρους έχουν ξεσηκώσει κιόλας θύελλα αντιδράσεων. Το περιώνυμο φύλλο αρ. 8 της *Πανσπουδαστικής*, όπου καταγγέλλονταν ως χαφιέδες τα γενναία επαναστατημένα παιδιά που μήνηκαν στο χώρο του Πολυτεχνείου και συμμετείχαν στην κατάληψη, έχει βρεθεί στο επίκεντρο των αντιδράσεων.

Ο Μίμης Ανδρουλάκης προσπαθεί, όπως πολλοί από όσους κατά καιρούς ενεπλάκησαν στο κομμουνιστικό κίνημα, να καταλάβει τι ήταν αυτό που τον είχε κινητοποιήσει, γοητεύσει και που τελικά τον κράτησε στις τάξεις του Κομμουνιστικού Κόμματος για πολλά χρόνια, αλλά και πώς παράγονται οι κατ' εξακολούθηση μελανές όψεις του κινήματος αυτού. Στην αρχή σχεδόν του βιβλίου θα μας μιλήσει προκαταβολικά για τις κηλίδες:

Η κακοδαμονία της ηγεσίας του ΚΚΕ, η ακραία αντίφασή της ανάμεσα στον ηρωισμό και στην τραγωδία, στο ηθικό μεγαλείο και στην εξαχρείωση, θα εκφραστεί με τον παραλογισμό του Νίκου Ζαχαριάδη να καταγγείλει σαν χαφιέ τον μάρτυρα Νίκο Πλουμπίδη. Στηρίχτηκε σε μια «έκθεση» με τις υποψίες του επίσης παράνομου στελέχους Σταύρου Κασσιμάτη. Αυτά την πρώτη χρονιά της ζωής μου. Προηγούμενος έβγαλε πράκτορα τον πεθαμένο πρόην γραμματέα του ΚΚΕ [...] Διέγραψε τον Μάρκο Βαφειάδη. Κατήγγελε για πορτοουνομιά [...].

Παραλείπω τα πολλά ονόματα. Ας προσέξουμε ότι ο Μίμης Ανδρουλάκης τοποθετεί στη γενεαλογία του και αυτή την απίθανη και τραγική χαφιεδολογία. Συνέβη, γράφει για την υπόθεση Γλυμπίδη, «την πρώτη χρονιά της ζωής μου» (145-146). Κατά κάποιον τρόπο, εννοεί, σφράγισε τη μοίρα του.

Το «κόμμα των Μαρτύρων» λοιπόν, όπως ενίοτε αποκαλεί το ΚΚΕ, είναι ταυτόχρονα και κόμμα που εύκολα μετατρέπεται από θύμα σε θύτη. Παραλογισμοί χωρίς νόημα ή με νόημα, για την εξόντωση των αντιπάλων – οι δυστοπίες, οι επιπτώσεις του Κάφκα ωχριούν μπροστά τους. Τα γνωρίζουν καλά αυτά όσοι έχουν θητεύσει στις τάξεις του – όσοι έχουμε θητεύσει, γιατί και η υπογράφουσα που θήτευσε στην κατά πολύ πιο ήπια εκδοχή του, εκείνη του ΚΚΕ εσωτερικού, ορισμένα γνωρίζει από ίδια πείρα την εποχή της Μεταπολίτευσης³ και άλλα τα κατάλαβε πολύ αργότερα, τα σπόρια της καταστροφής. Ορισμένα μυθιστορήματα, το *Κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου και πρόσφατα το *Χίονι των Αγραφών* του Παναγιώτη Χατζημουσιάδη, αποδίδουν πολύ εύγλωττα τον παραλογισμό που φτάνει ως το έγκλημα: πώς εξοντώθηκαν από την ηγεσία οι αγαθοί, νομοταγείς στο κόμμα οπαδοί του. Αλλά και κάποια απομνημονεύματα επικεντρώνονται στο θέμα αυτό. Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, αντάρτης στην Αντίσταση και στον εμφύλιο κι έπειτα πρόσφυγας στην ΕΣΣΔ, στη συγκλονιστική του αυτοβιογραφία *Αντά που μένουν* (βλ. εδώ παρακάτω), αναφέρει πλήθος περιστατικών δραματικής κατάληξης εξουσίας από στελέχη, καθώς και την ίδια την κατηγορία σε βάρος του, από κάποιον «φιλό» του μάλιστα, ότι ήταν «συγγραφέας αντικομμουνιστικών κειμένων και ομιλητής σε ομιλίες αντικομμουνιστικές», όλα ετούτα φυσικά ανυπόστατα. Ο Αλεξανδρόπουλος θα ψάχνει μετά, εναγωνίως, τους λόγους αυτής της πρακτικής της κατασκοφανήσης.

Όμοια και ο Μίμης Ανδρουλάκης: ψάχνει. Και αυτό που βρίσκει, ύστερα από εξέταση πολλών περιπτώσεων, τόσο στην παράταξη του «σταλινικού σταλινισμού» (ΚΚΕ) όσο και σε εκείνη του «αντισταλινικού σταλινισμού» (ΚΚΕ εσωτερικού), το ονομάζει «σύνδρομο του Κάιν».

Στην κομμουνιστική Αριστερά, όπου ο συντροφικός δεσμός έπαιρνε υπερατομικά, σχεδόν «θρησκευτικά» χαρακτηριστικά,

Ο Μίμης Ανδρουλάκης με τον Αλέκο Αλαβάνο και τον Παναγιώτη Λαφαζάνη, χρόνια κοινής στρατεύσεως στο ΚΚΕ.

οι διαφορές, οι «αιρέσεις», οι χωρισμοί φέρνουν τα σημάδια του Κάιν, τη μισαλλοδοξία, τη ζηλότυπη έχθρα, το αίσθημα της προδοσίας, την ηθική εκμηδένιση του διαφορετικού, του διεγραμμένου συντρόφου, του αποστάτη (456).

Αλλά τι κράτησε τελικά τον Μίμη Ανδρουλάκη για τόσα χρόνια σε αυτόν τον αδυσώπητο χώρο; Νομίζω το θαυμάσιο βίωμα της αντίστασης. Οι μέρες της χούντας, παρ' όλα όσα τράβηξε ο Μίμης, το κυνηγητό, τα κρατητήρια, τα βασανιστήρια, τη βαθιά παρανομία, υπήρξαν μέρες μιας τεράστιας ευφορίας. Μέρες που άξιζε να τις ζει και που είχε συνείδηση πως άξιζε. Ανάλογες εμπειρίες είχαν και οι άνθρωποι στην Κατοχή: «το χαμόγελο δεν έλειψε ποτέ από τα χείλη, το ανέκδοτο έπαιρνε κι έδινε», όπως λέει ο Μανώλης Αναγνωστάκης⁴. Ναι, η χούντα υπήρξε και ο χρόνος της ανάτασης, της συντροφικότητας και εντελει της ελευθερίας. Ο χρόνος του υπέροχου και του υψηλού. Όλα τούτα συνοψίζονται και συμβολίζονται στην εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Αυτές τις εμπειρίες όμως έπρεπε να τις ζει κανείς μαζί με άλλους. Όπως εξηγεί πολύ σταράτα ο Μίμης: σε ζοφερούς καιρούς δεν μπορεί να είσαι ανένστος, μοναχικός διανοούμενος, «αναζητάς συντρόφους, μεγάλα σύνολα, για μια γενική κίνηση

των μαζών» (411). Επέλεξε το ΚΚΕ, παραβλέποντας τις «λεπτομέρειες», όπως λέει, με το «λεπτομέρειες» σε εισαγωγικά.

Περμένουμε λοιπόν με ανυπομονησία και τον δεύτερο τόμο. Περιμένουμε τη συνέχεια της ιστορίας του Μίμη Ανδρουλάκη, που είναι ταυτόχρονα και ιστορία του τόπου. Από την οπτική γωνία ενός προσώπου προφανώς, όμως πάντα έτοιμο γράφονται οι ιστορίες.

Ο ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος έχει σκεφτεί εντατικά και τη ζωή και τη γραφή. Η αυτοβιογραφία του, *Αντά που μένουν*, είναι ένα κείμενο σοφό. Ο ίδιος την τοποθετεί στα μυθιστορήματά του, και όχι άδικα. Την έχει συλλάβει και δομήσει σαν μυθιστόρημα, σαν έργο φαντασίας και μνήμης. «Η μνήμη έχει μια δική της φαντασία», λέει άλλωστε ο ίδιος, χωρίς τη φαντασία μνήμη καλά καλά δεν μπορεί να υπάρξει⁵. Μέσα από μια εξαιρετική οργάνωση μοτίβων και θεμάτων, λοιπόν, και μέσα από μια ευφυή διαδικασία συμβολοποίησης, ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος έχει δώσει στα γεγονότα και στις στιγμές ένα βάθος αυτογνωσίας και ανθρωπογνωσίας που φτάνει συχνά στην τέλεια καλλιτεχνική πραγμάτωση.

Ένας σκύλος. Μικρός ακόμα, παιδί στην επαρχία της Αμαλιάδας στην Πελοπόννησο, ο Μήτσος τρέχει

πίσω από έναν σκυλοφονιά, κάποιον που έχει αναλάβει να σκοτώσει το άρρωστο σκυλί του. Και πράγματι, ο φόνος συμβαίνει μπροστά στα μάτια του, μες στα χωράφια. Αργότερα, κι άλλος φόνος σκύλου, και τρίτος πιο ύστερα. Ο Αλεξανδρόπουλος περιγράφει τις τελευταίες στιγμές των ζώων που ξεψυχούν με τρόπο συγκλονιστικό. Μα μήπως κι ο Μήτσος δεν είναι ένα σκυλί, αφού η ψυχή του έχει μ' αυτά «ιδιαίτερη συνάφεια» (14); Και τα αδελφια του, οι δυο νέοι (ένας μεγαλύτερος, ένας μικρότερός του), δεν πήγαν τάχα σαν το σκυλί στ' αμπέλι, στον αδυσώπητο εμφύλιο; Κι όλοι οι άνθρωποι που σκοτώθηκαν, και όσοι δεν σκοτώθηκαν, αλλά κατέρρευσαν εσωτερικά; Ο θάνατος σκύλου γίνεται ένα από τα βασικά μοτίβα και σύμβολα του έργου.

Έπειτα οι βαλίτσες. Ο άνθρωπος είναι οι βαλίτσες του, το τι κουβαλάει σε αυτές, το πού τις περπατάει. Ο Μήτσος είχε πρώτα τον «Γεώργιο», τη βαλίτσα του πατέρα του, του βασιλόφροννα (αρχικά, έπειτα μακρονησιώτη). Σιγά σιγά ξεδιπλώνεται η μοίρα της συγκεκριμένης βαλίτσας, καθώς ο έφηβος Μήτσος, που έχει αποβληθεί από όλα τα γυμνάσια της χώρας λίγο πριν τον πόλεμο (ήταν λιγάκι αίθασος ως μαθητής), περιφέρεται κουβαλώντας τη στην Πελοπόννησο, από πόλη σε πόλη ή σε χωριό, γυρεύοντας κάπου να απαγκαστεί και να τελειώσει τις σπουδές του. Εντελει η βαλίτσα θα κάνει

φτερά, θα πετάξει απ' τα χέρια του: ένας σταθμός τρένου, μια περιπολία Γερμανών που καταφτάνει, φευγικό και τρεχάλα, και ο Μήτσος εκσφενδονίζει τον πολύτιμο «Γεώργιο» για να γλιτώσει ο ίδιος.

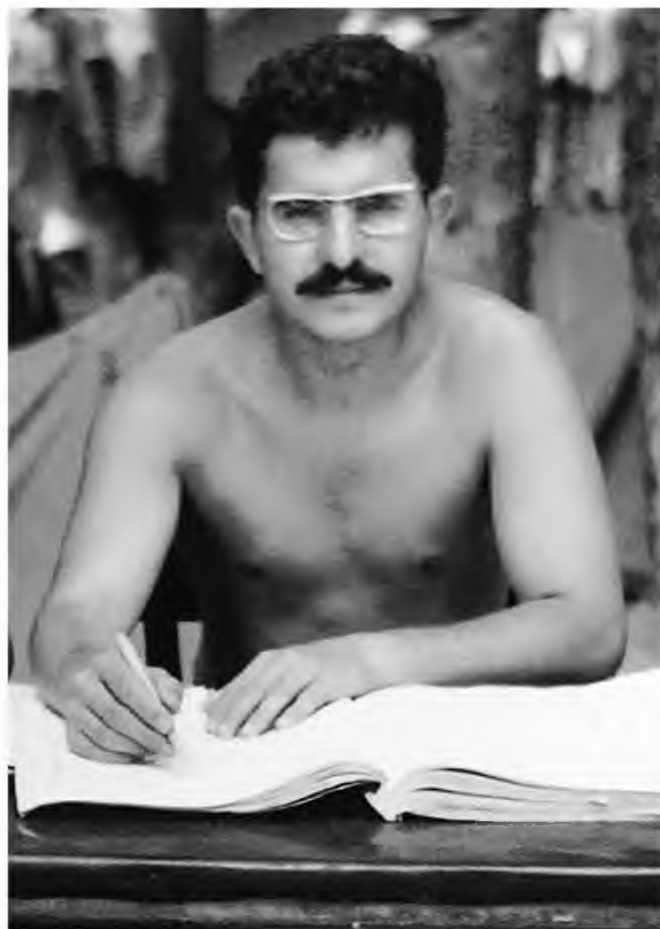
Σταθμός του τρένου, σταθμός της ζωής. Στο δέντρο της ζωής τού Μήτσου προστίθεται ένας «δακτύλιος». Ο νεαρός μαθαίνει τι θα πει φόβος, άγγιγμα του θανάτου και επιβίωση. Πολλοί δακτύλιοι θα προστεθούν σταδιακά σε αυτόν τον κορμό, μαζί με τις βαλίτσες που θα αποκτήσει ο Μήτσος στο μέλλον – και μάλλον οι δακτύλιοι αυτοί θα είναι ακόμα πιο οδυνηροί.

Μετά την Κατοχή, ο Εμφύλιος, Ο Μήτσος βρίσκεται να υπηρετεί στον ελληνικό στρατό. Το Κόμμα είχε πει στον ίδιο και στους άλλους νεαρούς της κλάσης του: «να πάτε, γιατί έτσι θ' αλλοιωθεί η σύνθεση του στρατεύματος» (455). Οπότε ο φαντάρος μας, ντυμένος στο χακί, πρέπει να τουφεκεί τώρα εναντίον των συντρόφων του στον Γράμμο. Κάποτε παίρνει το μεγάλο ρίσκο: να το σκάσει, να περάσει απέναντι, στους δικούς του. Νύχτα κατεβαίνει την πλαγιά, πέφτει σε μια χαράδρα. Πού είναι οι δικοί του και πού οι άλλοι; Η απόλυτη σύγχυση. Βλέπει ένα αγροτόσπιτο, χτυπά, δεν του ανοίγουν, ξανακατεβαίνει στη ρεματιά, οι άσπρες κροκάλες γλιστρούν κάτω απ' τα πόδια του. Απίθανη συμπαγνία της τύχης, τελικά, τον σπρώχνει στους συντρόφους.

Αν για κάποιους άλλους η ζωή είναι περπάτημα στην ισιάδα, για τον Αλεξανδρόπουλο είναι η νυχτερινή πορεία μες στη ρεματιά, ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα. Τον έχασε τελικά το δρόμο του ή τον βρήκε; Καμία βεβαιότητα. Ρητά το λέει ο ίδιος –και είναι συγκλονιστική η ομολογία– πως δεν ξέρει (576). Όμως η επαφή με τις πέτρες, στα βουνά, του έδωσε ένα μάθημα, ίσως το ύψιστο: ένα μάθημα γραφής συνταυτισμένο με τη ζωή:

Τι μου έδωσαν εμένα αυτά τα βουνά, αυτά τα χρόνια; Μου έδωσαν πολλά, αρχίζοντας από εκείνο το νυχτερινό, χειμωνιάτικο βουνίσιο ανέβασμα πάνω στις πέτρες, η καθεμιά από τις οποίες μ' εμάθαινε την αληθινή σημασία που έχουν οι λέξεις όταν ακουμπούν στα πράγματα (560).

Η «γραμμή της ζωής» για τον Αλεξανδρόπουλο είναι η χαράδρα που περπάτησε εκείνη τη νύχτα (563).

Αρχείο Μίμης Ανδρουλάκης

Ο Μίμης Ανδρουλάκης την εποχή της υποχρεωτικής στρατεύσεώς του από τη χούντα. Εικόνα από το οπισθόφυλλο του βιβλίου του, *Πριν σβήσουν τα φώτα*.

Γραμμή της ζωής: προφανώς σε μισόκλειστη παλάμη – σίγουρα όχι σε ένα χέρι σφιγμένο γροθιά. Γραμμή της Ζωής, και ο τίτλος του πρώτου τόμου της αυτοβιογραφίας.

ΤΟ ΠΑΘΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Άλλο η Κατοχή, άλλο ο Εμφύλιος: αυτό θα το τονίσει πολλές φορές ο Αλεξανδρόπουλος. Στην Κατοχή, η συλλογικότητα, το πανηγύρι των ιδεών και των οραμάτων. Στον Εμφύλιο μπορεί να υπήρξαν στιγμές ηρωικές, όμως οι παθογένειες ήρθαν πολύ σύντομα στην επιφάνεια. Πάθος για εξουσία και έπαρση: αυτές είναι ίσως οι έννοιες-κλειδιά. Να που εμφανίστηκε, π.χ., ο στρατηγός –ανώνυμος στο κείμενο–, ο οποίος θέλει να επιδείξει την εξουσία του, τη δύναμή του, όχι μόνο στους ανθρώπους αλλά και στα υποζύγια. Το άλογο που τον κουβαλούσε δρομαίο στον ορεινό καταυλισμό, μόλις ολοκληρώνει την αποστολή του, φονεύεται από τον ίδιο. Γιατί; Επειδή δεν έτρεχε, λέει, αρκετά γρήγορα (353-355).

Μετά τους σκυλοφονιάδες, λοιπόν, και οι αλογοφονιάδες. Τα ζώα που φονεύονται δείχνουν το μέγεθος της αγριότητας περισσότερο από όσο τα ανθρώπινα θύματα.

Το βασικό πρόβλημα που περιγράφει ο Αλεξανδρόπουλος, το πάθος για την εξουσία, συνεχίζει να το ζει οδυνηρά, επί τριάντα συναπτά έτη, στην πατρίδα τού σοσιαλισμού, όπου βρέθηκε μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού. Και επιπλέον βιώνει τη σπιουνιά, το αλληλοκάρφωμα, τις καταγγελίες για ανύπαρκτα παραπτώματα, τις υποκλοπές συνομιλιών και τις παρακολουθήσεις – αν όχι ολόκληρο, τουλάχιστον ένα καλό μέρος από τον παραλογισμό ενός συστήματος βασισμένου στον τρόπο. Ας προσθέσουμε και τις τριβές μιας κλειστής κοινότητας, εκείνης των εξορίστων, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο του συγκεκριμένου συστήματος και ενδεχομένως πολλαπλασιάζει τις παθογένειες. Όταν γράφει την αυτοβιογραφία του, στην Ελλάδα πια, από το 1985 και εξής, προσπαθεί αναδρομικά να ανασυνθέσει και να κοινοποιήσει την πεί-

ρα που μάζεψε όλα αυτά τα χρόνια. Αναδρομικά, η πράξη του στρατηγού αλογοφονιά γίνεται χαρακτηριστικό παράδειγμα, «έγκυρος δείκτης μιας σκάρτης ιστορίας» (355). Ο αλογοφονιάς άλλωστε, στο εγγύς μέλλον, σε χώρα του σοσιαλιστικού μπλοκ, θα δείξει ξανά πόσο εννοεί να ασκεί τη σκάρτη εξουσία του – επί μιας γυναίκας τώρα. Η ψυχολογία της καινούργιας κάστας.

Η εμπειρία της ΕΣΣΔ είναι παταχού παρούσα στους δύο τόμους της αυτοβιογραφίας. Ο δεύτερος, «Το κόκκινο σπίτι», της αφιερώνεται εξολοκλήρου. Ουσιαστικά αυτή η εμπειρία είναι που έχει κάνει τον συγγραφέα να σκεφτεί τόσο πολύ, τόσο εντατικά και σε βάθος. Μια από τις κεντρικότερες στιγμές της συγκεκριμένης εμπειρίας αποτελεί το γεγονός ότι και ο ίδιος κατηγορήθηκε από κάποιο φερόφωνο του Κολιγιάννη, «φιλο» τον κιόλας, σε συνέλευση του Κόμματος στην Τασκένδη, ότι ήταν «συγγραφέας αντικομμουνιστικών κειμένων και ομιλητής σε ομιλίες αντικομμουνιστικές» (401). Από πού προέκυψαν αυτά και πώς τόλμησε κάποιος να τα ξεστομίσει; Και πώς συνέβη εκείνος που τα ξεστόμισε να είχε υπάρξει φίλος του; Ο Αλεξανδρόπουλος θα ψάχνει μετά, μια ζωή, τους λόγους και τους μηχανισμούς που κάνουν τους πάντες να ψήνουν και να ψήνονται στον φούρνο της συκοφαντίας: «Η ίδια η ηθική ατμόσφαιρα στο δικό μας κόσμο ήταν φυσικό να έχει ευαισθησίες και μια ιδιαίτερη ευπάθεια που έκανε τα πνεύματα πολύ πρόσοφορα να πιστεύουν, αλλά και να επηρεάζονται» (404). Το λέει ομολογούμενος κομψά, μάλλον υπερβολικά κομψά (τους πιθανούς λόγους αυτής της πολύ επικεικής διατύπωσης θα τους δούμε παρακάτω).

Ο Αλεξανδρόπουλος ξέρει πάρα πολλά. Και τα ξέρει εξ επαφής. Κάποτε κιόλας αναρωτιέται: πόσο κλείναμε τα μάτια όλα αυτά τα χρόνια; Πόσο ένοχοι είμαστε εμείς οι ίδιοι; Αν δεν θεθούν αυτά τα ερωτήματα, αν δεν βρούμε το θάρρος για μια σε βάθος αυτοκριτική, ο καθένας μόνος του αλλά και συλλογικά, το τοπίο δεν θα ξεκαθαρίσει ποτέ. Ο συγγραφέας μάς μιλά συχνά γ' αυτό το θέμα. Στην παρακάτω ενδεικτική περίπτωση, ο λόγος είναι για τη βία που ασκήθηκε στο τέλος της Κατοχής και κατά την Απελευθέρωση: «Κι αυτά εμείς –τα δικά μας– ποτέ δεν βγήκαμε να τα πούμε. Ήρθαν τα πράγματα έτσι κι εμείναμε ως το τέλος να χρωστάμε μια καθαρή εξήγηση για όσα έγιναν με δική μας κάλυψη [...]. Έγιναν κι

άφησαν τραύματα στους άλλους, και σ' εμάς καταβολές που τις πληρώσαμε ακριβά – ούτε κι οι ίδιοι ξέρουμε πόσο ακριβά τις πληρώσαμε» (300-301). Και διευκρινίζει αμέσως ότι δεν εννοεί τα αντίποινα, την αντεκδίκηση από τους αντιπάλους, παρά κάποιες εσωτερικές συμπεριφορές και νοοτροπίες που ολοένα έκαναν την εμφάνισή τους τα κατοπινά χρόνια.

Τα επακόλουθα αυτών των «καταβολών» είναι που περιγράφει ο Αλεξανδρόπουλος στο «Κόκκινο σπίτι», σε σελίδες εφάμιλλες των καφκικών. Ο Μήτσος αίφνης προσπαθεί κάποτε να μεσολαβήσει ώστε ένας φίλος του (τον ονομάζει *Μι*) να μετακινηθεί από τη Ρουμανία στην ΕΣΣΔ. Αλλά στην προσπάθειά του αυτή πέφτει κατά τύχη πάνω σε ένα στέλεχος της σοβιετικής ασφάλειας που, απ' ό,τι φαίνεται, είχε αποκρύψει από τους ανωτέρους του ότι διέθετε κάποιον ξάδερφο στη Ρουμανία, που ήταν ακριβώς εκείνος ο ταλαίπωρος *Μι*. Το είχε αποκρύψει, άρα ήταν ένοχος και άρα τώρα δεν έπρεπε κατά κανέναν τρόπο να μαθευτεί η συγγένεια. Έτσι, μυστικοί αστυνομικοί, βαλμένοι από τον ασφαλίτη, παρακολουθούν για καιρό τον Μήτσο, ακόμα και μετά το θάνατο του καμμένου του *Μι* (918-925).

Άλλη ιστορία, οι κοριοί: μια βλάβη στο τηλέφωνό του αποκαλύπτει στον άναυδο Αλεξανδρόπουλο ότι παρακολουθείται. Χρόνια αργότερα, στην Αθήνα, από το στόμα μιας γυναίκας, οικογενειακής του φίλης (ιδού πάλι οι «φίλοι»), θα ακούσει με φυσικότητα την ομολογία «Εγώ ήμουν». Εκείνη τον παρακολουθούσε. Το σχόλιο του συγγραφέα είναι καταπέλτης:

Εδώ πια δεν μπορούσες να μιλάς για κάποιο σύνδρομο, αναπόφευκτο ή όχι του συστήματος. Το ίδιο το σύστημα είχε γίνει εξάρτημα μιας διάβρωσης, που δεν έκανε πια τίποτ' άλλο, παρά να συντηρεί, να αναπαράγει τον εαυτό του με εκείνη τη δική του αυτόνομη λογική, όπως συμβαίνει με το κάθε καρκίνωμα (936).

Ο Αλεξανδρόπουλος γνωρίζει ότι κατά βάθος φταίει το σύστημα. Δεν φταίει ο άνθρωπος, η ανθρώπινη φύση εν γένει, παρά φταίει ο ολοκληρωτισμός. Η κριτική του φτάνει ακόμα και έως τη σύνδεση του σοβιετικού καθεστώτος με τον φασισμό:

Φαίνεται κάπως περίεργο που όλο το ψέμα, όλη η αγριότητα στα δικά μας χρόνια, ασκήθηκε

Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος (1924-2008) με τη σύζυγό του Σόνια Δίνσκαγια (αριστερά) και την Έλλη Αλεξίου, στη Νέα Μάκρη το 1981.

ακριβώς στο όνομα του σοσιαλισμού – και από την πλευρά ακόμα του καθαροίμου φασισμού. Σοσιαλιστής ήταν ο Μουσολίνι κι εθνικοσοσιαλιστής ο Χίτλερ. Είναι κάτι που πρέπει να το σκεφτεί κανείς. Υποχρεώνει σ' ένα άλλο βασάνισμα. Αφαιρώντας τα επίθετα που χρησιμοποιήθηκαν, πρέπει να κοιτάζουμε μήπως μέσα στον ίδιο τον σοσιαλισμό υπάρχει κάτι, που, μαζί με τα καλά του πνεύματα, εξαπολύει την ίδια στιγμή και τους δαιμονές του (978).

Ξέρει τόσα πολλά ο συγγραφέας μας, που κάποια στιγμή απελπισίας εύχεται να μην διέθετε τούτη την «ολόπλευρη, όπως το λέμε, τη σφαιρική γνώση»: «Αν την έχεις, δεν κινάς πια για πουθενά» (373).

Ίσως γι' αυτό, για να μπορεί να «κινά» για κάποιο, κάνει ένα βήμα πίσω. Προσπαθεί να διατηρήσει έναν πυρήνα αδιαπέραστο από το κακό. Επιθυμεί να μην γκρεμίσει ολωσδιόλου την πίστη του. Αλλά όχι μόνο την πίστη του. Ακόμα και το όλο φαύλο οικοδόμημα ο Αλεξανδρόπουλος δεν θέλει να το δει να καταρρέει. Τάχθηκε ενάντια στη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968, ενάντια και στη διάλυση της ΕΣΣΔ μετά το 1989. Αιφνιδίως βρίσκει ότι οι σχέσεις των ανθρώπων στην ΕΣΣΔ «δεν ήταν όλες για πέταμα», κάπου υπήρχε «συντροφικότητα, οικογενειακότητα, σπιτικότητα» (754). Η «αποκαθίλιωση» των σοβιετικών συμβόλων τού γεννά θλίψη (737). Τον Γκορμπατσώφ τον στολίζει περισσότερο από τον Στάλιν: στάθηκε τάχα μικρός, ενώ ο Στάλιν –παρά τα όσα αποτρόπαια ο ίδιος ο Αλεξαν-

δρόπουλος έχει παρουσιάσει– μεγάλος.

Αντιφάσεις βέβαια. Όμως σε κάποιο βαθμό είναι φυσικό να μην αντέχει ο άνθρωπος, υπό το βάρος ορισμένων εμπειριών, να φτάσει τις σκέψεις του στα όριά τους. Για τον Αλεξανδρόπουλο, πίσω από αυτή την αδυναμία βρίσκονται προφανώς τα δύο σκοτασμένα αδελφια στον Εμφύλιο, ο γέρος πατέρας στη Μακρόνησο, ο τραυματισμός ο δικός του στον Γράμμο, το σύνδρομο του οπωσδήποτε «άνισου πολέμου» που ήταν ο Εμφύλιος (334): βρίσκονται σίγουρα και οι στιγμές έξαρσης κατά την Κατοχή. Εκείνη την εποχή, πραγματικά, κάτι συνέβη που έμεινε ανεξίτηλο, ένας πυρήνας αγαθού, που επέτρεψε στους ανθρώπους να πιστεύουν σε κάτι παρ' όλες τις οδυνηρές διαφύσεις. Αυτό που συνέβη τότε ωθεί ίσως και τον Μήτσο, τον κάθε άλλο παρά αφελή, να γράψει τα εξής απίστευτα και ντετερμινιστικά λόγια για τον σοσιαλισμό:

Μα θα έρθει ο άλλος, ο καλός – το θέλουμε, δεν το θέλουμε. Θα έρθει μόνος του, όταν κανείς πια δεν θα μπορεί, παρά μόνο εκείνος, να μοιράζει σε δεσκατομμύρια στόματα τους πέντε άρτους (734).

Παρά μόνο Εκείνος: σκέψη σωτηριολογική, παραμυθένια, πολύ μακριά –φευ– από την αμείλικτη ιστορία.

Κάποτε, σε ένα νοσοκομείο της Μόσχας, εξιστορεί ο Αλεξανδρόπουλος, ένας Έλληνας, λαϊκός τύπος, ονόματι Τάσος, προσπαθεί με σπασμένα ρωσικά να επικοινωνήσει με έναν

υπερβόρειο Ρώσο. Ο Ρώσος τον αποπαιρνει επί πολιτικού ζητήματος. Και τότε ο δικός μας του πίνει συζήτηση για λευκά αρκούδια: «Ο υπερβόρειος χάρηκε που τον ρωτούσαν για τα πολικά αρκούδια και πρόθυμα εύρισκε να αφηγηθεί κάτι, ικανοποιώντας τις ανεξάντλητες απορίες του Τάσου για τα λευκά αρκούδια. Έκτοτε μιλούσαν μόνο για τα αρκούδια, κι είχαν στον μικρό τους θάλαμο την πιο ζεστή ατμόσφαιρα. Το επιμύθιο ήταν, όπως το διατύπωσε ο Τάσος [...], ότι έρχονται στιγμές και με τους άλλουςμπορείς μόνο να μιλάς για λευκά αρκούδια» (309).

Ο Αλεξανδρόπουλος έγραψε το βιβλίο του για να δείξει στους νεότερους τις ποικίλες παθογένειες που προέκυψαν από τον εμφύλιο – για να τους διδάξει, για να τους αποτρέψει από ολέθριες επαναλήψεις (562). Οι νεότεροι βέβαια ή δεν διάβασαν το βιβλίο ή δεν έμαθαν καλά το μάθημα. Έτσι βρεθήκαμε κι εμείς αναγκασμένοι –μετά την παρωδία εμφυλίου που ζήσαμε το 2015 (και που ευτυχώς ήταν μόνο παρωδία)– να συζητάμε με κάποιους φίλους μας μονάχα για λευκά αρκούδια σε αυτόν τον μεγάλο θάλαμο νοσοκομείου που είχε γίνει τότε η Ελλάδα.

Ο Μήτσος Αλεξανδρόπουλος ωστόσο κάθε άλλο παρά μιλησε μονάχα για λευκά αρκούδια. Τόλμησε να βάλει το δάχτυλο στον τύπο των ήλων και να αναδείξει με τον απαράμιλλο χρωστήρα του τα πάθη των ζώων και των ανθρώπων – τόσο των φίλων όσο και των αντιπάλων. ■

1. Το κείμενο αυτό διαβάστηκε κατά την παρουσίαση του βιβλίου του Μίμη Ανδρουλάκη στο Ηράκλειο, 12/12/2022.

2. Πρόκειται για φωτογραφία από την εποχή της σφράγευσής του από τη χούντα, όπως αποκάλυψε ο συγγραφέας, ενώ άκουγε αυτό το κείμενο.

3. Εκτιθενται στο βιβλίο μου *Και βέβαια αλλάζει!*, Αθήνα (Κίχλη) 2014.

4. Για το ιδιόρρυθμο κέφι της Κατοχής, μπορεί να δει κανείς το βιβλίο μου *Η λογοτεχνία στην παραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα (Πόλις) 2005, σ. 116-120. Η ρήση του Αναγνωστάκη, στο «Μια συνομιλία του Μ. Α. με τον Αντώνη Φωσσιέρη και τον Θανάση Νιάρχο», *Η λέξη*, τχ. 11 (1982), σ. 55-56.

5. *Αυτά που μένουν*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2000, α' τόμος, σ. 116-117.